

Zrod žánrů hradní šlechty z pasteveckého folklóru (Žánrová evoluce loveckého a pasteveckého folklóru)

Jednu z hlavních vývojových větví lidské kultury tvoří epická slovesnost loveckých, pasteveckých a nájezdných kmenů. Její ráz vyrůstal z lovecké magie, totemistických náboženských představ a doprovodu strunného nástroje vzniklého jako derivát luku. Lov divoké zvěře tvořil doplňkový způsob obživy většiny divošských kmenů, ale jako primární nutriční strategie sloužil jen u potomků „lovců mamutů“ (*big-game hunters*), kteří se po jejich vyhynutí orientovali na lov koní (solutrejská kultura, -18 000 ve Francii), zubrů (magdalenien), medvědů (kultury hřebenové keramiky) a bisonů (algonkinské kmeny v Severní Americe). Jejich sídla vybíhala z ložisek uralskoaltajské prarodiny ve Střední Asii a v mongolských stepích. Stepní jádro této skupiny přešlo v neolitu na chov koní, u původního lovu zůstala jen severní uralská větev izolovaná v tundře. Už v paleolitu odcestovala jedna větev jižní trasou do savan východní Afriky, aby si tu později osvojila chov dobytka (kmeny Dinka, Šilluk, Nuerové, Masajové, Hottentoti).

Kultury loveckého a pasteveckého folklóru lze rozdělit na uralskou, mongolskou, skythoidní a arabskou slovesnost, ale důležitou poradu skýtají kulturně izolované zkameněliny, např. reliktní projevy nilotských, masajských a khoisanských kmenů. V mesolitu se od eurasijských lovců vydělily i algonkinské a patagonské kmeny v Americe. Část těchto kmenů se v neolitu vyvinula v chovatele a pastevece velkých zvířat a při jarním vyhánění stád na pastvu pořádala nájezdy na mírumilovné zemědělské osady. Jejich lovecké zkazky se na neolitickém stupni přeměnily na pastevecké ságy o synech střežících otcovská stáda a podnikajících záchranné či loupežné výpravy s cílem přinést churavějícímu patriarchovi rodového klanu zázračné předměty (Pták Ohnivák). Dalším vývojovým stupněm byly hrdinské zpěvy ve verších o výpravách na cizokrajné dračí obludy. Některé už zrcadlily boje bohatýrských družin o ovládnutí malých barbarských knížectví a přijímaly žánrovou podobu hrdinské epiky s rýmovanou nebo aliterovanou sylabotónickou prosodií vyhovující rytmu strunných nástrojů.

Geneze loveckého folklóru vycházela z lovecké magie jako rituálu smlouvání „daru zvěře“ od „pána zvěře“, jako směny, při které lovec domlouvá úlovek s totemem, jakýmsi nadpřirozeným náčelníkem zvířecího rodu. Byla to stejná výměna jako starogermánský *wergild*, zákon určující, že když jeden lidský rod zavraždí příslušníka jiného rodu, jeho příbuzní si mohou nárokovat jeden život, mají právo zabít vraha nebo dostat dívku na vdávání či sirotka na práci. Všechny konvence se točily kolem **totemismu**, kultu zvířecího prapředka jako pána nějaké říše horských, lesních či vodních zvířat. Totem byl myšlený majitel rodu a osada ho symbolicky identifikovala

s dřevěným sloupem u brány vstupu do tábora. Hlavní tematický okruh ústní slovesnosti lovců se pojal k lovu, loveckým výpravám a historkám o získání loveckých trofejí. Před lovem se tančily bojové tance vysvětlující mladým chlapcům názorně techniku lovu a kul se strategický plán lovecké výpravy. Slovní komentář zajišťoval šaman zařikáváním zvěře kouzelnými formulemi a vyjednáváním úlovku s duchem totemu loveného druhu. O večerech u ohně se přidávaly k dobrému dobrodružné historky o skvělém lovu a získání cenných trofejí. Trofejí mohly být kosti medvěda, zuby velkého tygra, skalp protivníka, jeho lebka naražená na kůl před domem, ale i unesená nevěsta. Muž lovil zvěř a nerozlišoval skutečnou zvěř od lidské zvěře, od mužů a žen z cizího kmene.

Jedna lovecká zkazka amazonských Indiánů vyprávěla, jak muž lovil supy uruby, zajal jedno mládě a k jeho nemalému údivu se z ní vyklubala krásná dívka, budoucí manželka.¹ Jak se lovil, unášely a zabíjely nevěsty, líčí pověst o praotci jukagirského národa. Žil s ženou obludou, ale zamiloval se do mladé Evenky obývající říši hluboké tůně. Obluda sokyni zastřelila šípem, ale její tři sestry čápice žijící u vzdálených manželů ji vyléčily. S uzdravenou milenkou se chtěl hrdina oženit, ale cestou zpátky na svět si zdřímnul a nevěstu mu uchvátil orel. Její návrat mu zase vyjednaly zázračně sestry čápice.

Většina totemistických zkazek se týkala kmenových rozporů vzniklých porušením tabu. V indické pohádce dívka Tulisa pojme za choť krále hadů, ale její tchýně jí zlomyslně poradí, aby se zeptala manžela na jméno. Znalost jména v tajném mužském svazu byla pro nečleny tabu, protože dávala nepříteli magickou moc nad životem a smrtí jeho nositele. Svazy lovil anonymně v maskách s pomalovanou tváří a tělem, aby se nemusely zodpovídat totemům cizích zvířecích druhů.

Hlavní konflikty vznikaly rozdíly v chápání tabuových zákazů totemistické víry manžela a jeho ženy v podmínkách **exogamních manželství**. Takové sňatky se navazovaly sňatkem s ženou z cizího rodu buď znásilněním, únosem, nebo zaplacením nevěstiny kupní ceny (tur. *kalym*). V praxi to vyvolávalo téměř vždy spory o totemovou identitu nevěsty. V manželově táboře byla nucena nosit tetování, oblečení a přívěsky ladící s totemovou identitou manžela, ale pro případ útěku nebo osvobození si schovávala totemové symboly vlastního rodu. V řeči divochů to znamenalo, že syn si bral zvířecí manželku, která se časem změnila v lidskou bytost, ale vinou porušení tabuového zákazu se opět vrátila ke své zvířecí podstatě.

Z totemismu a pravidel manželské exogamie vyplývaly i hlavní témata loveckého folklóru, únosy nevěst a manželské rozpory ve věci totemové identity. Ta se deklarovala tetováním, oblékáním do zvířecí kůže, zabalováním novorozeněte do zvířecí kůže nebo schraňováním tajných symbolů totemového rodu. Lovec vnímal nevěstu jako zvířecí mládě, ale když se svlékla, polibkem

¹ Küss, Daniele: *Mýty a legendy amerického kontinentu*. Praha 1992, p. 16.

se proměnila v člověka. Jako člověka vnímal lovecký rod jen příbuznou osobu se stejnou totemovou identitou, příslušníci cizích kmenů pro ni zůstávali zakleti ve zvířecí obludě. Proto znamenal každý lov a exogamní sňatek rozbroj s cizím zvířecím partnerem a jeho rodem. Konflikty vyvolávalo znásilňování nevěst, jejich únosy, vybití jejich soukmenovců, ale i hádky po příchodu nevěsty do manželova tábora. Častou příčinou sporu bylo, že manžel našel uschovanou nevěstinu kůži a nechal ji spálit. Dalším zdrojem nesváru byl porod. Když matka zabalila novorozeně do totemové kůže vlastního kmene, manžel, tchyně a druhé manželky ji obviňovali, že porodila zvířecí mládě. Obviňování manželky z neschopnosti porodit lidské dítě mohlo vyústit v její zapuzení, vyhnání z tábora, magický útěk nebo osvobození za pomoci bratrů.

Klasická folkloristika a klasifikace finské školy¹ třídila pohádky podle kouzelných motivů, aniž dešifrovala jejich skrytý náboženský a sociální smysl. Většina příběhů se vázala ke konfliktům loveckých manželství zahrnutým do tematického okruhu *übernatürlicher oder verzauberter Ehepartner* („nadpřirozený či začarovaný manželský partner“, typy 400-459). Stejně vnějškové a zavádějící bylo zařazení pod podtyp *Zauber- und Wundermärchen*. Příběh takového manželství se podle Thompsonova rejstříku² rozpadal na motivická témata „sňatku se zvířecím partnerem“ (B600-640), „zvířecí proměny“ (D100) a „magického útěku“ (D670). V klasifikaci von Hahna³ tyto zkazky naplňovaly výměr *Genovevaformel* „zapuzení manželky“ či *Frejaformel* „útěk manželky“.

Příběhy zamilování, zasnoubení, sňatku a manželství (gamomýtie) se vnímaly buď z hlediska pohledu manželova rodu (endomýtie, „synovská verze“) nebo cizího nevěstina rodu (exomýtie, „snažina verze“). V prvním případě si chlapec přivedl domů zvířecí manželku, která se polibkem při sexu proměnila v lidskou bytost, ale když spálil její zvířecí kůžičku, žena se rozhodla uprchnout zpět k vlastním lidem. V ruské pohádce *Žabka carevna* volí bratři nevěsty naslepo vystřeleným šípem a nejmladšímu připadne krásná žabí dívka. Žabka carevna si vede jako vzorná manželka, změní se v krásnou princeznu, ale žabí kůžička, kterou dosud skrývá v úschově, je stále předmětem postranních pletich. Manžel se rozhodne svou ženu polidštit tím, že jí žabí kůžičku tajně spálí. Stane se ale pravý opak, zneuctěním jejích kultovních rodových insignií ji ztrácí. Jejeho návratu může dosáhnout pouze dlouhou poutí na vzdálený ostrov, kde ji vězní pod zámkem černokněžník.

Častou příčinou výpravné zápletky je narození dítěte. Matka ho zabalí do kůže svého rodu, ale u otce dítě a tchána to vzbudí nevoli, oba rodiče vytýkají, že neporodila lidské novorozeně, ale zvířecí štěně. Pokud muž žije

¹ Aarne Antti, Thompson, Stith: *The Types of the Folk-Tale*. Helsinki 1928.

² Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature*. 6 vols. Kopenhagen 1955-1958.

³ I. G. von Hahn.: *Griechische und albanesische Volksmärchen* 1864, 1918, S. 67-94.

v polygammním manželství, druhé manželky naléhají, aby ji zapudil a vyhnal i s dítětem z domova. Naopak snašina verze vyprávění (exomýtie) líčí týž příběh očima dívčinyých soukmenovců. Želí ztrátu milované dcery a vysílají její bratry, aby ji ze spárů čaroděje či dravého zvířete vysvobodili. Když ji bratříčci unesou, na útěku jsou pronásledováni manželovým rodem. Maskují se skrýváním v přírodních skrýších a tvrdí, že se kouzlem začarovali do nenápadných předmětů na cestě.

Lov trofejí, boj s obludami, konání hrdinských skutků a únosy krásných nevěst tvořily námětový okruh zkazek v lovecké, pastevecké i ranní královské fázi vývoje slovesnosti bojovných kmenů. Dějové zápletky se přitom výrazně neměnily, dramaticky se měnilo jen vidění příslušníků cizího rodu a magický výklad jejich nadpřirozených schopností. Postupné polidšťování postav loveckých zkazek a deifikace jejich nadpřirozených schopností se odehrávalo v několika stupních:

- Staropaleolitické divoštství: **subjektivní theriomorfismus** – vypravěč, hrdina, vlastní soukmenovci i příslušníci cizího rodu jsou označováni neosobně a anonymně jako abstraktní kusy toho či jiného zvířecího druhu; příběhy se vyprávějí bez magického oduchovňování podstaty, lidé jsou zrovnoprávnění se zvířaty a jde jen o to, že jedna lidská zvěř požívá jinou.
- Mladopaleolitické divoštství: **objektivní theriomorfismus**, jako abstraktní kusy zvířecích druhů jsou označováni pouze příslušníci cizích, nepřátelských rodů, kdežto vypravěč a hrdina vlastního rodu jsou vnímáni osobně jako jedinečné lidské bytosti známé svým jménem.
- Mesolitické divoštství: **animismus** – opuštění pralesního ekotypu a s tím související antropomorfizace příslušníků cizího kmene. Lovci se na lovu maskují zvířecími maskami a zdobí se divokým bojovým tetováním. Cizí kmény je vnímají jako animistické deity, jako duchy vod, skal, hor a lesů.
- Raněneolitické barbarství: **dynamismus** – v loveckých kmenech narůstá majetková a hodnostní diferenciacie, lovci se dělí podle věku a počtu trofejí do věkových a hodnostních tříd. V zimě se opevňují na nedobytných skaliscích, na jaře vyrážejí na pastvu. V pohádkách jim velí šamani, čaroději a černokněžníci obývající skalní hradiště.
- Neolitické pastevectví: **astrotheismus** – pastevecké velkorodiny se ve stepi orientují při pastvě a nomádkém stěhování stád podle hvězd; tragicky zesnulí se po smrti mění v hvězdy a jasná nova na obzoru zvěstuje zrod nového náčelníka, šamana či dalajlámy.
- Bohatýrské nájezdnictví (železný věk): **tributarismus** – pastevcí přecházejí od chovu stád na „chov lidí“, s jarním vyháněním stád na pastvu přepadávají místní zemědělské osady a dožadují se, aby jim platily daň (tribut) za fiktivní vojenskou ochranu. Mezi bohatýry narůstá rodová diferenciacie, mocní bojovníci se pasují na velitele družin.

- Raná doba královská: **feudalismus** – vůdci nájezdných družin se titulují jako knížata, podrobují si sousední vládcy a zcelují jejich dobytá území ve velká království. Selským osadám jsou vymezeny pravidelné poddanské povinnosti, na jejich plnění dohlíží vojenské posádky opevněné na skalních hradištích.

Postupné polidšťování, ale současně oduchovňování hrdinů loveckých zkazek je znázorněno na tab. 20. Hrdina, který si uchovává vypravěčovy sympatie a vyjadřuje zorný úhel jeho rodu, je tu označován jako *ich*-partner a endotyp (soukmenovec), kdežto jeho manželský protějšek tu figuruje jako *du*-partner a výpravný exotyp. Konflikt s manželkou obvykle vyvolává *er*-partner, který tu působí jako exotyp II, tj. cizinec, příslušník cizího kmene.

náboženský kult	typ manželství	endotyp <i>ich</i> -partner	exotyp I <i>du</i> -partner	exotyp II <i>er</i> -partner
totemistický polyzoismus	matrilokální endogamie	zvířecí hrdina	zvířecí partner	zvířecí příbuzný
klasický totemismus	patrilokální exogamie	lidský hrdina	zvířecí partner	zvířecí příbuzný
přírodní animismus	patrilokální exogamie	lidská hrdinka	lesní duch	zvířecí příbuzný
dynamický animismus	patrilokální exogamie	lidská hrdinka	pán zvířat	zvířecí švagrové
pozdní dynamismus	matrilokální exogamie	lidský hrdina	obludný partner	zvířecí švagrové
astrální monoteismus	pastevecká exogamie	lidský hrdina	chánova dcera	démoničtí sokové

Tab. 1. Antropomorfizace zvířecího hrdiny v lovecké zkazce

Totemistická zkazka – jeden zvířecí druh loví jiné zvířecí druhy, ale ušetří před zabitím zvířecí ženu, kterou si převede domů jako manželku.

Lovecká namlouvací zkazka – lovec potká v okolí cizího kmene krásnou dívku a unese ji násilím do svého tábora, ale jejich manželský život je zhacen zvířecí povahou jednoho z partnerů a porušením tabu jejich totemové identity:

- **synovská verze** (mužská endomýthie) – jeden ze synů si přivede domů zvířecí nevěstu, která se promění v ženu, ale spálením její kůže ji ztratí.
- **snašina verze** (ženská exomýthie) – dceru unese do svého tábora zvířecí muž a její bratři se vydají ji do světa hledat.
- **porodní verze** (ženská exomýthie) – dcera se vdá do jiného tábora, ale

její spoluzemanky ji obviňují, že porodila zvířecí mládě.
Animistická namlouvací zkazka – dceru unese do své podsvětní (vodní) říše zemní (vodní) duch a její bratři se vydají ji zachránit.
Dynamistická namlouvací zkazka – dceru unese do svého zámku král zvířat, čaroděj nebo černokněžník užívající magických kouzel. Bratři jí musí osvobodit, ale na útěku musí k maskování a skrývání užívat triků černé magie.
Pastevecká pohádka – tři bratři soupeří, kdo nejlépe ostráží otcův majetek, uhlídá jeho stáda a přinese mu zázračné předměty (<i>Pták Ohnivák</i>).
Hrdinský zpěv – bojovná knížata scelují svá kmenová panství s pomocí družin bohatýrů. Rekové vedou dobrodružný život ve službách knížecího majestátu, jejich rodem se stává družina a patriarchou rodu kníže. Otcové se utkávají tragicky se syny, bohatýrská etika vítězí nad rodovou.
<ul style="list-style-type: none"> • Rytířská romance – místo šlechtických družin vazalských palatýnů vstupují do služeb králů nemajetní druhozené rytíři bez léna a navazují milostné kontakty s hradními dámami. • Truvéřská lyrika – milostná lyrika o namlouvání rytířů s bájnými pastýřkami v idylickém přírodním prostředí.
Dialogika – dialogizace <i>Minnesangu</i> v timokratické společnosti stavovských sněmů, řádů a cechů rozdělených podle majetkového censu. Se zrodem rytířských turnajů, parlamentních rozprav ve sněmu a theologických disputací na církevních synodech vznikají nové dialogické žánry a dialogizuje i se celý kulturní diskurs. Roste obliba hádání, alterkací a estrifů mezi kleriky, v městech se pořádají miráky, na dvorech turnaje, tance a pastorely.
<ul style="list-style-type: none"> • Estrif – milostné namlouvání mezi rytířem a dámou. • Hádání – básnická disputace o přednostech rytířského a mnišského stavu. • Pastorela – milostný dialog namlouvání šlechtice s fiktivní pastýřkou. • Alegorické spory – snové vize o hádání rytířů a mnichů. • Mirákl – dramatické představení o zázračných činech světců.
Renesanční novela – romantický milostný příběh zarámcovaný do epického cyklu dekameronu.
<ul style="list-style-type: none"> • Renesanční lyrika – čtená milostná poezie bez doprovodu loutny. • Idyla – bukolická selanka o životě v krásném přírodním zátiší. • Epyllion – malý epický úvar o romantické lásce bájných pastýřů.
Barokní divadelní kultura – s oslabením renesančního absolutismu začíná nový rozkvět salonního dvorského života a představení tragedií, baletů a masek.
<ul style="list-style-type: none"> • Elegie – teskná milostná lyrická vyznání fiktivní platonické milence. • Milostný román tragické vášně – dvorské milostné romance v próze. • Romantická milostná tragikomedie - jímavé příběhy mytických milenců. • Barokní tragedie vášni – drama stoické vzpory titána proti despotovi.

Romantismus – rozpad dialogického diskursu a návrat dramatických forem k romantické epice; dožívání dvorských zábav v salonech.

- **Romantický román** – salonní šlechtičtí hrdinové oblékají dramata citových vášní do měšťanské prózy.
- **Byronská povídka** – titánský hrdina se bouří proti malosti doby.

Tab. 2. *Zrod hrdinské epiky z loveckého a pasteveckého folklóru*

Citováno ze studie Pavla Bělíčka: *Encyklopedie soustavné literární vědy III. Literární historie*, Praha 2011, pp. 62-68